

Игнатије Мидић

Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Београд

Проблем смрти у хришћанској теологији (Онтолошка и етичка перспектива)

Abstract: Смрт је последњи непријатељ човека и целокупне творевине. Стога, проблематика везана за смрт мора имати средишње место у теологији Цркве. Проблем се састоји у чињеници да умирање подразумева нестанак конкретне личности, а не суштине, нити једног дела суштине. Велика мана савремене хришћанске теологије је маргинализација теме смрти. Често смо у прилици да будемо сведоци да савремени хришћански теолози недовољно опрезно нуде онтолошки концепт који ублажава присуство смрти у твари, приписујући бесмртни карактер самој суштини бића. Данас је, такође, хришћанска теологија у искушењу да свој изразито онтолошки карактер замени морализмом. Тема односа онтологије и етике је од велике важности за савремену теологију јер етичка перспектива потпомаже маргинализацију теме смрти и васкрсења, кључних за хришћанску теологију.

Key words: васкрсење, Литургија, Евхаристија, смрт, онтологија, етика, грех, личност, суштина.

1. Увод

Проблем човекове смрти, и смрти осталих створених бића, доминантан је у хришћанској теологији, као и у литургијској и подвижничкој пројави живота у Цркви. Све што Црква говори, и начин на који јесте, претпоставља проблематику смрти, али и превазилажење овог проблема као „последњег и најгорег непријатеља“ творевине.

Пред теологију данашњице искрсавају питања која се тичу хришћанског идентитета: шта би требало да хришћанин као теолог о хришћанству када се обраћа савременом човеку, односно: шта би требало показати као суштинско у хришћанству, да би истовремено било значајно за мисао савременог човека и верно светоотачком предању? Приметићемо да трагању за одговором на ово питање можемо приступити са различитих тачки гледишта, као што су: онтологија, етика, социологија, психологија, религија итд. И поред многобројних и различитих приступа хришћанству, уверени смо да саму његову суштину чини питање вечног постојања човека и природе и

проблем смрти, тј. *онтолошко ипстиање*. Хришћанска теологија, тј. учење о Богу, учење о постојању света и човека, као и хришћански начин живота, полазе од онтолошког проблема, нудећи решење. За хришћане је смрт „последњи“ (1 Кор 15, 26) и најгори непријатељ, како човека, тако и целе творевине. Први хришћани су у Христу видели управо решење овог проблема. Ово потврђују и чињенице да је Христово васкрсење из мртвих средишњи догађај, а хришћанска проповед — порука о васкрсењу мртвих.

Уколико на овај начин приступимо постављеној проблематици, хришћанска теологија и хришћански начин живота остају увек актуелни и у средишту човековог интересовања, ма ко он био, и ма у којем времену живео. Ово често може изгледати неубедљиво кроз посматрање човека и његове преокупираности свакодневним активностима, али централни проблем човека јесте смрт, односно тежња да вечно живи. Чак и када човек добровољно иде у смрт, јасно се показује да је управо смрт његов главни проблем и суштинска преокупација. Човек жели да смрт нестане, да би могао да вечно живи. На који начин човек може то учинити? Шта о овоме говори хришћанска теологија и хришћански начин живота? Да бисмо могли да одговоримо на ово питање, треба најпре да видимо шта је то смрт.

У зависности од тога шта сматрамо истинитим постојањем бића, смрт се може дефинисати на следеће начине: промена начина постојања, раздвајање душе од тела и опасност од апсолутног поништења постојања једног бића. Ако под истином постојања подразумевамо општу суштину у којој учествују сва бића, смрт није ништа друго до промена начина постојања природе. Из ове перспективе, смрт није онтолошки проблем, јер она не угрожава биће. Природа се не губи приликом смрти неког бића, односно не престаје да постоји, већ само мења начин постојања. Ако пак под истином човека подразумевамо његову по природи бесмртну душу, која оживљава тело неког конкретног човека, а приликом смрти напушта тело и враћа се у духовни свет, смрт као раздвајање душе од тела такође није онтолошки догађај. Расставши се од тела, душа не престаје да постоји. Престаје да постоји — људско тело. Дакле, ако тело не чини истину човека, смрт за човека није онтолошки проблем.

С друге стране, ако човека посматрамо као конкретно биће које је и тело, тј. ако га посматрамо као личност, смрт једне конкретне личности апсолутно угрожава његово постојање. Смрћу тела једне личности нема више саме те личности, иако људска природа и даље постоји. Смрћу једне личности не престаје да постоји људска природа. Оно што престаје да постоји, што умире, јесте личност, коју природа никад више не може да произведе.

2. Онтологија и етика

Проблематика односа онтологије и етике нужно је полазиште за правилно разумевање проблема смрти у савременој теолошкој мисли. Човек је, као конкретна личност која треба да постоји вечно, угрожен смрћу — непостојањем

и ништавилом. Философска дисциплина која обраћа пажњу на овај проблем се назива онтологија, тј. реч о бићу, још тачније: о истинитом и вечном постојању једног бића, што значи да се ова студија односи управо на онтолошку проблематику. У оквиру онтологије осврнућемо се и на *етику* и на однос онтологије и етике. Зашто баш етике? Зато што етика постаје доминантна преокупација савременог човека, посебно хришћанина, претећи да потисне онтологију у други план и да је замени.

Начелно, свака етика се бави праксом човека у односу на етичке законе, а не вечним постојањем човека. Етика се бави питањем шта човек *чини* у контексту већ утврђених закона који одређују шта је *добро*, а *шља* зло. Етички закони су утврђени или од највишег ауторитета, тј. од Бога или природе, или као друштвене одредбе и договори, у наслеђеним обичајима. Етику не занима проблем вечног постојања, а самим тим ни проблем смрти бића. Циљ је искорењивање зла из света и осигурање принципâ и законâ који требали да обезбеде праведан и срећан живот за човека као индивидуу, или за друштво у границама природе, тј. између рађања и смрти. Држање етичких закона обезбеђује поредак у једном друштву и доноси „срећу и сигурност“ члановима, тј. друштву као целини. Такође, оно може бити схваћено у смислу да обезбеђује вечни космички поредак, какав је био случај са философском етиком старих Јелина, без постављања питања о умирању, о пролазности сваког бића понаосод и њиховом вечном постојању. Умирање људи не представља проблем за етику, јер се етика труди да осигура постојање и поштовање закона, користећи конкретно биће, али не узимајући у обзир да је истинитост бића присутна једино ако је реч о вечном бићу. Од посебног значаја за разумевање смисла етике јесте захтев да човек, али и Бог, мора да дела у складу са идејама добра и праведности. Бог је, у контексту етичког посматрања живота, биће које указује на вечно постојање етике и који гарантује ауторитет етичких принципа на вечном плану.¹ Етика нема проблем вечног постојања бића по себи, већ вечно постојање етичких принципа. Ово нам помаже да закључимо да се вредност човека, посматрано из етичке перспективе, не мери вечним постојањем, већ кроз испуњавање етичких принципа и норми.

Онтологија се пак бави оним што човек *јесѝе*, пре било ког његовог дела, тј. улаже напор да одговори на питање истине човека као конкретне личности, као и сваког другог бића, у апсолутном значењу ове речи. Истина бића подразумева превазилажење смрти сваког конкретног бића, односно, вечно постојање конкретних бића. Будући да бића пролазе, умиру и нестају, констатација да бића „јесу“ није истинита идентификација. Онтолошко одређење сваког бића, самим тим и човека, креће се у односу бића и небића, а не у односу на оно шта то биће чини у контексту добра и зла. Једно је бити или не бити, док је сасвим друго бити добар или лош у етичком смислу.

¹ Ово је јасно видљиво у Кантовом доказу о постојању Бога.

Хришћанска етика, која је производ западног реализма и схоластичке теологије, за разлику од друштвене, односно световне етике, претендује да превазиђе проблем смрти у природи тако што ће човек испуњавати природне или дожанске законе. Већина савремених хришћана, под утицајем схоластичке теологије, држе да је побожно мислити како човек може постати савршен, свет, тј. бесмртан уколико гаји врлине и испуњава етичке законе. Овакво гледиште је апсолутно страни православном Предању. Смрт се не може победити на овај начин, јер је, као што ћемо у овој студији и показати, саставни део створене природе, а твар не може достићи бесмртност испуњењем етичких или „дожанских закона“. Кроз врлински живот се може победити брига за проблемом смрти и страх од смрти, ако је и то уопште могуће, а не смрт као реалност.

Управо су оци Запада проблем човека видели као етички, а не као онтолошки. Отуда је Црква на Западу видела себе као етичку институцију, као заједницу моралних људи, а своју улогу у свету је видела у томе да решава проблем зла и греха, као и социјалне проблеме људи, а не проблем смрти. Читава теологија западне Цркве има за главни проблем грех као етичку категорију, а отуда и етику, морал и морално, тј. јуридикско понашање људи. Грех и проблем греха, виђен из перспективе западног хришћанства, није смрт, већ преступ одређених закона. Отуда, у новијој историји, људи који не виде ништа грешно у томе што живе другачије него што су живели у прошлости, у контексту моралних вредности које се данас битно мењају у односу на оне из прошлости, апсолутно су незаинтересовани за Цркву. Мисле да ће се човек ослободити Цркве, односно да му Црква уопште више неће бити потребна кад се ослободи етичких стега, јер му их управо Црква и намеће. Савремени човек не види више грех у томе што крши етичке и друге законе, јер и сам увиђа да се ти закони мењају од епохе до епохе, посебно не прихватајући моралне категорије добра и зла — зато што се човеков живот руководи, данас, логиком и уживањем.

Савремени свет на Цркву гледа као на етичку институцију чија је улога у историји да, пре свега, пази и поштује етичке законе и норме. Свако кршење етичких закона, посебно ако то чине хришћани, представља велики скандал у друштву и изазива најгоре осуде. Црква постоји у свету да би пазила и чувала етичке законе као вечне и непромењиве, да би тако омогућила стварање савреног поретка у свету, а следствено томе, да би допринела срећнијем животу појединца, односно друштва у коме се налази. За апсолутну већину хришћана, као и за оне који то ни формално нису, Црква јесте, или би требало да буде, морална институција, друштво високо моралних људи. Савремени хришћани, посебно они на Западу, у потпуности су окренути етици. Највећи проблем савременог хришћанина, као и Цркве у целини, јесте кршење етичких норми и закона.

Етика не полази, као ни етички начин живота, од проблема смрти у контексту спасења. Етика има за проблем грех и зло, будући да је то оно што не дозвољава људском друштву да се организује у саврену заједницу, доневши

опипљиве резултате на свим животним пољима. Речју, етика има за циљ да створи рај на земљи, у форми савршено организованог друштва у коме неће бити зла, неправде итд. Ради остварења циља не преза чак ни од тога да на силу учини људе добрим, да их на силу учини да верују и воле Бога. Савремени хришћански богослови и хришћани, под хришћанским животом уопште подразумевају систем закона на основу којих се регулише како свакодневни живот појединца, тако и његов однос са другим људима. Ови закони извиру из природе, или се схватају као Божје заповести. Под Божјим заповестима обично разумемо Декалог, као систем на основу кога се уређује свакодневно понашање човека, у односу на себе самог, као и у односу на друге, укључујући и самог Бога. Етички посматрано, однос човека према другом човеку, као и према Богу, постаје законски, тј. јуридикчки. Утемељен је на вечним типовима, који су добили апсолутно значење сами по себи, који не зависе нити од различитих историјских епоха нити пак уважавају људе и Бога као слободне, живе и различите личности. Хришћански живот је постао систем правила и идеја који нема никакве везе са истинском теологијом, посебно са Евхаристијом. Под утицајем западног хришћанства, етички начин живота је схваћен као средство за остварење савршеног друштва, за остварење раја на земљи, не узимајући при том у обзир проблем смрти, који се једино може превазићи у Христу, дакле, једино у Литургији и литургијским начином живота, који је израз слободе човека као љубави према Богу и ближњима, где се остварује заједница у различитости и превазилази смрт.

3. Последице примата етике у савременом хришћанству

Када етика заузме место које јој није намењено, манифестује се низ проблема, којих смо сведоци у савременом свету. Намера нам је да у наставку овог текста обратимо пажњу на неке од ових феномена.

Данас је посебно уочљива потпуна маргинализација човекове угрожености смрћу, независно од степена моралности. На хришћанство се више не гледа као на Цркву, тј. евхаристијску заједницу која ослобађа човека од смрти, већ се сматра религијом која одговара на човекове психолошке захтеве и проблеме, односно хришћанство је пред светом и хришћанима етичка институција. Смрт конкретних људи за савремене хришћане скоро уопште не представља проблем. Циљ човековог живота јесте очување вечних етичких принципа. Људи који на хришћанство гледају из етичке перспективе под истинским хришћанином подразумевају онога који поштује и држи моралне законе. Ако се обраћа и најмања пажња на смрт као проблем, то се чини с убеђењем да се смрт може победити испуњавањем етичких, природних или божанских закона, тј. етичким савршенством човека. Етички посматрано, Црква је скуп људи као индивидуа који се у свом животу руководе етичким законима.

Хришћани који живе у Предању Источне Цркве, под утицајем етичког приступа хришћанству, показују конфузност у свом животу и нејасност приликом одређења човека као личности. Ово најјасније потврђује појава да

нема љубави, штавише, да смо спремни да будемо носиоци смртне осуде над човеком који прекрши законске и етичке норме, који постане етички лош, тј. неморалан. Код људи који свој живот темеље на етици живот и делање су ограничени етичким законима. Хришћанима који усвајају овакве принципе етички закони не допуштају љубав и праштање према грешнику, јер је етичка чистота услов без кога се не може бити истински хришћанин. Етички посматрано, љубав према човеку није љубав према конкретном човеку онаквом какав он јесте, јер љубав није извор постојања и бесмртности вољеном, већ је љубав према добру у човеку. Управо зато таква љубав не констатује никакав онтолошки проблем кад једно биће умре. Истовремено, за хришћанина, који садржај побожности види у светлу морала, живот Бога и његова делатност у свету етички су опредељени. Бог се у односу на свет и човека јавља као њихов судија на основу етичких закона, а не као избавитељ човека и творевине од смрти. Етички закони се налазе изнад Бога и постоје чак независно и од самог Бога. Њих Бог не сме да прекрши ако не жели да доведе у питање сопствено постојање.² За такве људе човек је личност према степену узвишености његових моралних квалитета, а Бог престаје да буде конкретна и жива личност, „Онај који јесте“, који је у односу са нама и целокупним светом, који љубављу слободно даје живот свему што постоји. Бог за таквог човека није Отац, није једна конкретна личност која га избавља од смрти и дарује му вечни живот улазећи у однос са њим, већ закон, непромењиви и неумољиви вечни поредак. Бог за такве људе потврђује своје присуство у свету на основу своје делатности, која мора да буде у складу са етичким нормама. Уколико није тако, онда ови сумњају не само у Божју делатност у свету већ и у његово постојање. Бог је за етички опредељеног човека постао идеја правде и добра, преставши да буде жива личност. Однос са Богом у том случају је јуридикчки, однос који се темељи на закону и вечним моралним нормама. Темељ оваквог односа је у страху од казне која следује због кршења етичких закона. Овакав приступ пре указује на Бога старих философа него на Бога који се као Личност открио у Исусу Христу, на шта нас упућује библијско искуство.

Етичко посматрање хришћанства ствара многе проблеме у Православној Цркви, и то не само на теолошком плану, где се никако не може помирити Божја слобода и љубав према човеку грешнику са вечним етичким принципима, већ и на плану постојања Цркве. За етику је врло проблематичан јеванђелски став о љубави Бога према грешнику, односно о љубави према човеку који је погазио све етичке законе. Христос, према јеванђељу, однос са грешним човеком успоставља праштањем грехова. Прихватање јеванђелског односа Бога према човеку показује да су етика и њени закони релативни у очима Божјим. Волети грешника и опраштати грехе јесте негирање сваке етике. Уколико однос човека према Богу и другом човеку заснујемо на етици, он ће постати врло дискутабилан и проблематичан за хришћанство. Када

² У овом сегменту се очитује апсолутни утицај платонизма на хришћанско схватање Бога. Према Платоновом учењу, добро је вечна идеја која регулише живот и самог Бога, тј. Бог не може ништа да чини што није у складу са идејама добра, лепоте, правде, итд.

етика стоји на месту које одређује однос човека према Богу, човек хришћанин бива сагледаван као индивидуа која свој однос према Богу заснива на закону. У овој ситуацији човек нема лични однос према Богу као према другој личности, већ је то однос према закону, који обезличује како Бога, тако и човека. У контексту пак односа човека према човеку, када тај одређује етика са својим законима, човек не само да престаје бити непоновљива личност, него се поставља и питање: шта радити са хришћанским заповестима о праштању другоме, кључним за спасење, и о љубави и према грешнику, чак и да је непријатељ? Насупрот томе, савремена Црква, уместо да се поистовећује са Евхаристијом, постаје колектив, скуп индивидуа које се у свом животу руководе идејама и идеологијом, а у односу према другом човеку и Богу етичким законима и божанским заповестима.

Етички уоквирен хришћански живот постаје крајње релативан и променљив, што доводи у питање истинитост Цркве, која се темељи на непроменљивости. Етика, наиме, не може поуздано препознати и разликовати добро и зло, јер то у крајњој дистанци одређује људска логика, као једини тумач свих закона који одређују добро и зло, укључујући и Божје законе. Будући променљива, људска логика зависи од тога шта сваки човек сматра за логично, па се и сама етика мења. Етичко понашање људи је релативно и променљиво, пошто се такав начин живота, у крајњој линији, поистовећује са логичким одређењем живота. Уобичајено је мишљење да се хришћанска етика разликује од философске због чињенице да је хришћанска заснована на Божјим законима, па да је, сходно томе, непромењива и апсолутна. Међутим, релативност и промењивост хришћанске етике је такође јасно уочљива историјска чињеница, што не узрокује Бог као законодавац, већ људска логика која се поставља као тумач ових закона. Руковођен својом логиком, човек је целокупни живот, па и етику, учинио апсолутно зависним од своје логике, а тиме их је учинио релативним. У савременој цивилизацији брзо се мењају етичке норме, постајући другачије у односу на прошла времена, управо зато што је људска променљива логика постала доминантна у одређењу човековог начина живота, и поимању добра и зла. Савремени начин живота је апсолутно утемељен на људској логици, која за крајњи циљ има уживање и срећу појединца. Ако је све што је логично истовремено и корисно, тј. ако доноси уживање³, онда је добро све што доноси уживање, а морално све што води овом циљу. Данас се брзо мењају етичке норме које су некад важиле, управо зато што се божански и остали закони тумаче људском логиком, која се оријентише према остварењу корисности, тј. према човековом индивидуалном уживању. Савремени човек се бави проблемом добра и зла у контексту сопствене среће и задовољства, а не у односу на срећу и задовољство као вечне божанске вредности. Отуда је за савременог човека свака пракса која не води остварењу среће и задовољства означена као неморална, па одбацује устаљене етичке норме, не желећи да се понаша у складу с њима.⁴

³ Такав је случај са савременим европским друштвом.

⁴ На то указују: разводи бракова, ванбрачни односи, хомосексуализам, промена полова,

Да би избегли релативност етике, многи људи данас поистовећују морал са природним начином живота или са Божјим заповестима. Етичко је све оно што је природно. Међутим, дискутабилан је сам појам *иприродно*, јер је природа променљива по себи, штавише, природа се не понаша ни по каквим законима. Природа је непредвидива, па не може служити као извор морала. Извор етике је постала због свог начина постојања, који је почео да се мери људском логиком. Уобичајено је да се поистовећују природно и логичко, али се, при том, неспретно ова релација преноси и на природу у суштини, тј. логично се препознаје као истоветно са природом, не са природом по себи. За нешто кажемо да је природно, самим тим и добро, јер одмеравамо нашом створеном логиком, која за крајњи циљ има уживање, хармонију и срећу појединца. Уколико је нешто у складу са логиком, тј. уколико се уклапа у оно што људска логика одреди као добро, онда је то природно. Супротно овоме је неприродно, и самим тим зло, будући нелогично. Отуда, природна дешавања именујемо као природна и нормална, уколико су у складу са људском логиком, односно као неприродна и ненормална, уколико нису у складу са нашом логиком.⁵ Међутим, суштински није тако, јер природа постоји независно од људске логике. Све оно што се дешава у природи јесте природно, а не добро или лоше, односно нормално или ненормално. Поистовећење етике пак са божанским заповестима, тј. врховним ауторитетом, с образложењем да се и Бог придржава етичких принципа, врло је релативно. Ако изузмемо схватање многих да су етичке норме вечне и да оне саме стоје изнад Бога, будући да их се и Бог мора придржавати⁶, само тумачење божанских закона од стране човека чини Божје заповести врло релативним. Божанска етика, тако, постаје релативна и променљива, јер је људски ум коначни тумач божанске воље.

4. Питања која искрсавају пред етичку перспективу

Свака институција која жели да заустави ерозију етике силом закона (укидајући људску слободу), која форсира етичка ограничења у животу под изговором да је то за добро самог човека или поистовећује етичке норме са Божјим заповестима и „застрашивањем“ човека, плашећи га вечном Божјом казном (као што то покушавају извесни хришћански теолози, желећи да тако етика постане вечна и непроменљива) — унапред је данас осуђена на неуспех. Савремени човек не жели више да се понаша и живи у складу са етичким законима, већ жели да буде слободно биће, и да живи на основу своје логике и својих убеђења, да буде оно што јесте, апсолутно слободна личност, макар га та слобода коштала и самог постојања. То показују најновији филозофски правци, као и друге научне доктрине.

самоубиства, еутаназија итд.

⁵ Тако је са природним непогодама.

⁶ Ово апсолутно искривљује слику о хришћанском библијском Богу.

Ово је реалност савременог живота коју већина теолога и Православне Цркве не успева видети. Како може Православна Црква да одговори на етичке изазове савременог живота? На основу чега ће Црква заузимати одређени став према проблематичним појавама у животу савременог човека, које се битно разликују од начина живота људи у прошлости? Како Православна Црква може да одговори на кризу у коју је запао савремени човек у односу према Богу? Поистоветивши Цркву са етичком институцијом, савремени човек је дошао у сукоб са еклисијалном институционалношћу, а следствено томе и његов однос према Богу је дошао у кризу. Питање које на крају искрсава јесте: постоји ли неко друго мерило хришћанског живота, које није етичко?

5. Онтолошка перспектива хришћанства

Одговор на питања која смо поставили у претходном поглављу подразумева потребу да хришћанска теологија заузме онтолошку, а не етичку перспективу. На овај начин теологија даје свој допринос решавању многобројних проблема у које је запао савремени човек. Међутим, овде се поставља кључно питање: на коју онтологију мислимо кад о њој говоримо?

Чини се да је већина хришћана прихватила Платонову онтологију, која се заснива на духовној природи (τὸ ὑπερκείμενον δὲν), тј. на бесмртности душе. Када говоримо о онтологији, обично под тим подразумевамо Платонову онтологију духовне суштине. Истина бића је поистовећена са његовом духовном суштином, која је вечна по себи. Слично, биће човека се поистовећује са бесмртном душом. Човек превазилази проблем смрти тиме што му је душа бесмртна. Смрт, из такве перспективе, не постоји. Смрт је смрт тела, што омогућава да се бесмртна душа ослободи, враћајући се у духовни свет, одакле и потиче. У оквиру ове онтологије доминантна је етика, односно испуњење божанских и природних закона. На основу ових закона Бог ће човека наградити или казнити, на последњем, страшном суду.

Овакву онтологију Православна Црква никада није прихватила од стране, јер она под човеком подразумева и душу и тело, увек наглашавајући да је човек бесмртан по Божјој благодати, а не по природи. У сусрету смо, да нас, са огромним проблемима што искрсавају пред савременог човека, који треба да прихвати овакво хришћанство и хришћанску поруку. За савременог човека, који живи на рачун реалности материјалног света, јер је и сам материјалан, подела на духовни и материјални свет, тј. одбацивање материјалног као лажног, као и прихватање једино истинитог духовног света, постала је неприхватљива. Савремени човек, који није више вољан ни способан да размишља о животу у Платоновим категоријама, прихватио је реалност овога света као једину истиниту, одбацујући на тај начин Цркву у потпуности.

Свети оци Истока су видели да човек, као и сва створења, има онтолошки, а не етички проблем. Уочили су да је проблем створених бића смрт, а

не лепо понашање, односно преступање етичких или других закона. Смрт као проблем у православном Предању није решавана на основу бесмртности душе и њене природе, већ на основу васкрсења Христовог и свеопштег васкрсења. Отуда, средишњи догађај јеванђелске историје јесте догађај Христовог васкрсења из мртвих и обећање општег васкрсења за сва бића. Свети апостол Павле то потврђује речима: „Ако Христос није устао [...] и ако мртви не устају, онда је узалудна проповед наша и узалудна је вера ваша“ (1Кор 15, 14).

Човек се управо понаша и живи на овај или онај начин зато што има страх од смрти. Све док тај страх постоји, а постојаће све док постоји смрт, човек ће на разне начине желети да се осигура, тј. да избегне смрт, укључујући и кршење закона и етичких норми. Сви који су желели да реше етичке и социјалне проблеме у свету, у коме још увек постоји смрт, показали су се као лажне месије које су продавале људима „шарену лажу“, бацајући прашину у очи, како народу, тако и себи, доневши више зла и проблема него што их је раније било.⁷ Све док постоји смрт у свету, постојаће и грех, као и неправда и неморал. Само решењем проблема смрти решавају се и сви остали проблеми.

Дакле, Црква је у свету да реши, пре свега, проблем смрти. Требало би да савремена хришћанска теологија буде онтолошка, тј. да буде реч о бићу, односно да се бави питањем човекове могућности да превазиђе смрт.⁸ Проблем смрти конкретних бића, пре свега људских личности, заједничка је основа, на којој могу хришћанска теологија и савремени човек да остваре конструктивни и суштински дијалог. Обраћање хришћанске теологије савременом човеку, дакле, треба да буде одговор на питање које поставља сваки човек, па и савремени, независно од тога каквог је друштвеног или социјалног положаја, али и моралног стања.

У овом контексту се поставља питање: да ли постоји могућност да човек као конкретно биће, као конкретна личност превазиђе смрт и да живи вечно, и како? Какву улогу игра слобода човека у решавању проблема смрти? Шта о томе каже хришћанска теологија?⁹

Онтологија види истину човека као конкретне личности у његовом вечном постојању. То постојање се може остварити, по учењу Цркве, једино у заједници с Христом, тј. у литургијској заједници. На основу учења Светих отаца о Богу, личност је биће заједнице у љубави и слободи с другом личношћу. Заједница, као литургијски догађај, чини биће апсолутним и непоновљивим. Уколико се створена бића поистовете са личношћу Сина Божјег, постају Тело Христово, јер постоје онако како постоји Син Божји, мада су по себи смртна. Створена бића се тако обојују, не престајући да буду створена.

⁷ О томе најречитије сведоче фашизам, комунизам, капитализам и друге идеологије наше цивилизације.

⁸ Наш захтев, практично, извире из жеље да теологији буде враћен предањски карактер, а не из жеље да се теологија прилагоди савременом контексту.

⁹ Ово је истовремено и сама суштина светоотачког предања када говоримо о хришћанству.

У Цркви се ништа не мери на основу етике. Једино истинито мерило нашег живота је онтологија. Добро је оно што се поистовећује са вечним животом, тј. бесмртним постојањем. Зло је смрт. Зато је у православном Предању хришћански начин живота извирао из човековог захтева да превазиђе смрт и да вечно постоји као конкретна личност. Не, дакле, из потребе да се очувају етичке вредности, ма какве оне биле, већ из потребе да се превазиђе смрт, односно да човек постоји као вечна и слободна личност.

Господ, као и Црква, гледа на човека из перспективе онтологије. Црква жели да човек вечно живи, а Господ воли човека. Љубав Божја према човеку не зависи ни од каквог закона, јер ако би зависила од закона, не би била љубав према човеку као личности, него према закону. Спаситељ нас је заволео и дошао је да страда за нас из превелике љубави према нама, а не због наше исправности у односу на закон.

Шта друго Јеванђеље потенцира него љубав Спаситељевој и према грешницима? Све јеванђелске приче¹⁰ говоре о љубави Господа према људима, независно од њихових моралних квалитета. Ово, наравно, треба да чини и његова Црква, која има свој идентитет у Спаситељу. И поред тога што Црква нема ништа против поштовања етичких норми и заповести Божјих, она у својој икономији не посматра човека из ове перспективе. Човек је за Цркву истинито биће уколико остварује заједницу с Богом и другим човеком у Христу. Тиме Црква показује шта је то суштинско за спасење, а шта је другостепено. Суштинска је љубав према човеку као личности, што укључује и љубав према грешнику, а не само према добром човеку, односно не љубав према закону, према идејама добра; не, дакле, љубав коју одређују закони, него љубав према човеку као личности, која се темељи на слободи. Како Господ, тј. Црква, пројављује ову љубав према човеку? Тако што Црква прима човека у своју заједницу, без обзира на то колико је грешан. Наравно, уколико то и сам човек жели. Ово указује на то да наше спасење не зависи од испуњења закона, него од Исуса Христа, једне живе личности која нас воли, упркос томе што смо грешници, и који остварује с нама заједницу, ако и ми то слободно желимо. Љубав Божја према нама и наша према њему пројављује се у Цркви и као Црква, као слободна заједница личности.

Господ прима оне грешнике који се кају. Покајање, међутим, не значи да променимо живот и да не чинимо више оно што смо чинили, тј. да не грешимо тиме што ћемо испуњавати етички и божански закон. Покајање у Цркви се не исцрпљује у испуњавању заповести и етичких норми, већ представља, пре свега, остварење заједнице човека с Богом у Христу. Отуда је покајање пре свега поистовећено са крштењем. А шта крштење значи ако не сједињење са Христом, које нам дарује Дух Свети, тј. улазак у евхаристијску заједницу — у Цркву? Црква је апсолутно свесна да ће људи увек бити грешни, шта год чинили, па и дела у складу са законом, јер нема човека да и један дан поживи на земљи а да не греша. Нећемо се спасти испуњењем закона, него

¹⁰ Узмимо као пример јеванђелске приче: о блудном сину, о жени блудници, о дужницима, о митару и фарисеју и многе друге.

је Господ тај који нас својом љубављу спасава, кроз нашу заједницу са њим, љубав према њему.

Нажалост, онтолошки проблем смрти и вечног живота мали број хришћана данас види као главни проблем човека и свих створених бића. За савременог хришћанина теолога, централни проблем је морални, а не умирање људи и целе природе. Зато не могу да схвате да су се Свети оци Цркве бавили онтолошким проблемом. Данас је мало теолога који Цркву и теологију повезују са онтологијом.

6. Закључак

Тема односа етике и онтологије, којом се бавимо у овом тексту, може се учинити као нешто ново. Многи теолози сматрају да ова тема уопште није битна за хришћане, јер не само да није постојала у прошлости, већ не постоји ни данас. Може се учинити да проблем онтологије, тј. проблем смрти, не постоји као проблем у Цркви ни у теологији светих отаца, из простог разлога што је људска душа бесмртна. Наравно, има и екстремних мишљења и закључака међу савременим хришћанима и богословима, да указивање на онтолошку димензију као суштинску, наглашавање разлике која постоји између онтологије и етике и стављање у први план онтологије науштрб етике, има за последицу морални либерализам и подривање саме суштине Цркве, односно небригу за оно што човек чини и како живи.

Проблем онтолошког или етичког приступа хришћанству одувек је постојао у Цркви. Сукоб између онтологије и етике у контексту спасења човека је постојао и у првој Цркви. О томе нам сведоче бројне јеванђелске приче: о радницима у винограду, о царинику и фарисеју итд., где се директно крше или стављају у други план етичке норме и њихово испуњење — зарад онтологије. Посебно је индикативна Спаситељева Беседа на гори, у којој се у први план ставља онтолошки проблем, а не етички ни социјални проблеми. Људи, поред онтолошког, имају, наравно, и друге проблеме које желе да реше. Један од њих је и проблем зла. Сви они, међутим, а пре свега проблем зла у свету, извиру из проблема смрти. Када не би било смрти, ни страха од смрти, не би било ни многих грехова које данас познајемо, а ни самог зла. Зато је потребно да се најпре овај проблем реши, јер би се онда решили и други. Христос је дошао да творевини да живот у изобиљу. Спаситељ наглашава да ће долазак Царства Божјег и укидање смрти решити и све друге људске проблеме: социјалне, друштвене, етичке итд. Тачније, из овога се види да је онтологија, која се бави питањем вечног постојања човека, важнија од етике, од онога шта човек чини у односу на етичке законе, као и од социјалног и друштвеног стања човека.

Онтолошко вредновање човека у Јеванђељу не пренебрегава људско понашање ни начин на који човек живи. Бројни су примери у Јеванђељу и код светих отаца који указују да се Црква веома брине о томе како човек треба

да постоји. Овде је реч о несхватању хришћанске онтологије, или, тачније, о погрешном схватању православне онтологије.

Истовремено, бавећи се онтолошким проблемом човека, Црква не заборава ни његове социјалне и друштвене проблеме. Међутим, постоји разлика у приступу овим проблемима. Приоритетна улога Цркве јесте да решава онтолошки проблем човека, а не етичке и социјалне препреке, а решењем проблема смрти решиће се и други проблеми. Црква треба да се бави пре свега онтолошким проблемом, пошто њега не може решити нико осим Цркве, док друге проблеме могу решавати и друге институције, као што их и решавају боље него Црква.

Хришћански живот, изграђен на законима и моралним забранама, до-нео је ефекте супротне од жељених: неморал и лицемерство живота. Наиме, ако је хришћански живот постављен на законима и забранама, обавезно се доживљава као атак на људску слободу, по правилу изазивајући супротне ефекте, зато што човек, бранећи слободу, брани једино божанско у себи, тј. брани своје људско достојанство, које извире из тога да је икона Божја у природи. Савремени човек, под утицајем нових научних доктрина које му откривају другачије посматрање живота, све више одбацује старе прототипе понашања, све више се ослобађа моралних стега које му је наметнула Црква кроз минуле векове. Тако долази у сукоб са Црквом и Богом. Јаз између савременог друштва и Цркве све више се продубљује тзв. секуларизацијом друштва, изазивајући кризу односа човека и Бога. Како ће Црква променити начин постојања савременог човека од етичког у онтолошки?

Наведени захтев може бити испуњен само ако човеку приступимо са онтолошке стране, као смртном бићу коме треба спасење од смрти, односно, ако понашање човека видимо као оно које циља на остварење бесмртности, макар и машило тај циљ. У ту сврху Црква може понудити човеку Литургију као лек против смрти. Литургијска заједница је својим постојањем одувек била сведочење о новом свету, који се не остварује на силу, претешким стегама и бременима које на човека трпа етика, већ својом освећујућом силом. Литургија није дело људи, него Бога. Нико не може ослободити човека и природу од ропства распаљивости осим Сина Божјег — Христа, односно синова Божјих, што упућује на литургијску заједницу. Кроз Литургију, човек је позван на слободу постојања, на слободу деце Божје, која се пројављује као љубав према Богу и према другом човеку у Христу. На тај начин човек учествује у обновљењу света.

Овакво схватање истинског постојања човека и природе, које подразумева победу над смрћу, има за последицу схватање Цркве као литургијске заједнице, као Духом оствареног јединства људи и природе са Христом. Тако људи постају конкретне и непоновљиве личности, јер превазилазе смрт.¹¹

Закључујући, не желимо рећи да ће литургијско виђење човековог живота створити рај на земљи и да ће решити проблем зла, неправде и морала

¹¹ У овом контексту биће се поистовећује са заједницом, са другим, природом и Богом.

у свету. Напротив! Чак ни у Византији, коју многи с носталгијом везују за идеални хришћански живот, ово никад није била реалност. О овоме јасно сведочи историја Византије и историја Цркве. Овакав људски сан о „рају на земљи“ створила је западна цивилизација, која није темељила постојање човека на Литургији, него на етици. Земаљски рај морално савршеног друштва производ је западног рационализма, а не литургијског искуства. Евхаристија, која је сачувана у Православној Цркви, представља *есхатолошко виђење свећа, у коме неће бити смрти*,¹² али и *прошћити за начин живота сад и овде у историји*. Есхатон, тј. вечни живот као коначно ослобођење од смрти није продукт људских сила и историјског развоја, како о томе говори етика, већ дар Божји који одозго силази Духом Светим. Дух Свети је тај који својим силаском доноси у историју есхатон, односно рај, или Царство Божје. Свет у Литургији није онај какав се сад појављује, већ постоји како ће бити на крају, кад Христос поново дође и дефинитивно укине смрт кроз васкрсење мртвих.¹³ Есхатон је кроз Литургију, и као Литургија, присутан у историји, али се не поистовећује са историјом, не претвара се у историју. На то указује смрт, али и несавршеност људског друштва. Смрт још увек постоји у историји и она опомиње да коначни циљ још увек није достигнут. Смрт је изгубила ону оштрину и трагичност коју је имала пре васкрсења Христовог, али још увек није престала да постоји.¹⁴ И поред тога што хришћанска онтологија још увек није остварена у историји, на шта указује сама историја Цркве, Литургија остаје као живо присуство есхатона и сведочанство да ће битка против смрти бити коначно добијена.

Дакле, православни Исток не види у моралу суштину хришћанског живота, већ њу види у Евхаристији. Без обзира шта чинили, грешни смо, зато што смо смртни, а смрти се можемо ослободити једино кроз други долазак Христов и васкрсењем мртвих. Васкрсење из мртвих јесте дар Божји, а не производ људског подвига. Једино Господ ослобађа од смрти, и то у последњем догађају историје, приликом другог доласка Христовог, када ће мртви васкрснути, што је врхунски израз љубави Божје према творевини.

¹² Уп.: Св. Дионисије Ареопagit, *О небеској јерархији*, као и тумачење ове књиге Св. Максима Исповедника (РГ 4). Такође в.: Св. Максим Исповедник, *Мистагогија*, РГ 91, 690 и даље (српски превод у часопису *Св. Кнез Лазар* 3 (7); 4 (8); 1 (9); 2 и 3 (10 и 11)).

¹³ О овоме в. опширније у мојој књизи: *Биће као есхатолошка заједница*, Одбор за просвету и културу Епархије браничевске, Пожаревац, 2008.

¹⁴ В. о овоме опширније у: Florovsky, Georges, „The Resurrection of Life“, *Bulletin of the Harvard University Divinity School*, XLIX, No. 8 (April, 1952), 5–26.

Ignatije Midić

University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology, Belgrade

The Problem of Death in Christian Theology (Ontological and ethical perspective)

The death is the last enemy to man and to whole creation. Because of that, a problem referring to death has to be the central one in theology of the Church. Dying is abolishment of the concrete person, not of essence, nor of one part of essence. There is neglecting the problem of death in Christian theology, today. We are witnesses of the fact that modern Christian scientists offer us ontological conception which lessens presence of death inside of creation, by imputing immortal character to essence of created beings. Christian theology is, also, in danger to replace ontological character with some kind of moralism. Relation of ontology and ethics has great importance for modern theology, because of fact that ethical perspective neglects death and resurrection, as key theme for Christian theology.

Key words: Resurrection, Liturgy, Eucharist, death, ontology, ethics, sin, person, essence.

Датум пријема чланка: 10. 06. 2010.

Датум прихватања чланка за објављивање: 16. 09. 2010.